МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
УМАНСЬКИЙ ДЕРЖАВНИЙ ПЕДАГОГІЧНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
імені ПАВЛА ТИЧИНИ

ПСИХОЛОГО-ПЕДАГОГІЧНІ ПРОБЛЕМИ СІЛЬСЬКОЇ ШКОЛИ

НАУКОВИЙ ЗБІРНИК

ВИПУСК 50

Умань 2014

ББК 74.20я5
УДК 371 (06)
П 86

ISSN 2307-492
Psihologo-pedagogìčn
problemi sìl's'koï škol
Psihol.-pedagog. probl. sìl's'koï šk

**Науковий збірник. Випуск L. Виходить 4 рази на рік.
Заснований у 2002 році. Засновник: Уманський державний
педагогічний університет імені Павла Тичини.
Реєстраційне свідоцтво КВ № 6291 від 04.07.2002 р.**

***Науковий збірник входить до нового Переліку фахових видань України
(Бюлетень ВАК України № 1, 2010 р.),
в яких можуть публікуватися результати дисертаційних робіт
на здобуття наукових ступенів доктора і кандидата наук
(постанова президії ВАК України від 16 грудня 2009 р., № 1–05/6)***

Редакційна колегія:

Побірченко Н. С. (*головний редактор*), Коберник О. М. (*заступник головного редактора*), Бех І. Д., Бібік Н. М., Вашуленко М. С., Кічук Н. В., Кузь В. Г., Логачевська С. П., Мартинюк М. Т., Моляко В. О., Савченко О. Я., Сухомлинська О. В., Приходько Ю. О., Прошкуратова Т. С., Чепелєва Н. В., Якимчук Б. А.

Рецензенти:

Бех І. Д. – дійсний член АПН України, доктор педагогічних наук, професор;
Бібік Н. М. – дійсний член АПН України, доктор педагогічних наук, професор;
Пуховська Л. П. – доктор педагогічних наук, професор.

***Рекомендовано до друку вченою радою
Уманського державного педагогічного університету
імені Павла Тичини***
(протокол № 2 від 22 вересня 2014 р.)

П 86 Психолого-педагогічні проблеми сільської школи : збірник наукових праць Уманського державного педагогічного університету імені Павла Тичини / [ред. кол.: Побірченко Н. С. *(гол. ред.)* та інші]. – Умань : ФОП Жовтий О. О., 2014. – Випуск 50. – 257 с.

ББК 74.20я5

Науковий збірник призначений для докторантів, аспірантів, викладачів вищих навчальних закладів, усіх тих, хто цікавиться психолого-педагогічними проблемами сільської школи.

© Уманський державний педагогічний
університет імені Павла Тичини, 2014

[illegible] Коротенко
[illegible] формування дитини середнього шкільного віку за [illegible] спілкування **133**

[illegible] компетентності – необхідна умова [illegible] моєї особистості учня **138**

[illegible] як психолого-педагогічне явище **143**

[illegible]
[illegible] та методичні аспекти системи людиновимірності [illegible] формування цінності піклування про іншу людину в [illegible] школі **149**

ВИХОВНА РОБОТА

[illegible] у вихованні особистості **156**

[illegible]
[illegible] літературної творчості Олени Цегельської **162**

[illegible] Кугай
[illegible] підготовки майбутніх учителів географії до [illegible] виховання учнів **168**

[illegible] Федоренко
[illegible] навчальних предметів освітньої галузі «мови і [illegible] виховання екологічної культури старшокласників **177**

СТОРІНКИ ІСТОРІЇ

[illegible] Кириченко
Проблема дозвілля дітей на сторінках часопису «дзвінок» **185**

[illegible] Клименко
[illegible] історії виникнення і розвитку міжнародної мови «волапюк» **193**

Лілія Пироженко
Василь Сухомлинський про особливості навчання дітей, які не встигають **199**

ОСВІТА СУЧАСНОЇ УКРАЇНИ

Наталія Благун
Якість освіти – ключова проблема соціалізації контролю навчально-виховного процесу в загальноосвітньому навчальному закладі **204**

УДК 371.134:911(07)

Марина Кугай

СТРУКТУРА ПІДГОТОВКИ МАЙБУТНІХ УЧИТЕЛІВ ГЕОГРАФІЇ ДО ЕКОЛОГІЧНОГО ВИХОВАННЯ УЧНІВ

Загострення глобальних проблем сучасної цивілізації зумовлює дедалі більшу увагу суспільства до питань екологічного виховання підростаючого покоління. Людство все більше потребує реконструкції системи ціннісних орієнтацій та активізації всього морального потенціалу для розкриття цінності природи, що має фундаментальне значення для людського існування.

Результатом екологічного виховання є формування екологічно адекватних способів поведінки і діяльності вихованців. Важлива роль в цьому процесі належить вчителю, який створює систему формування та збереження екологічних знань, моральності, передачі всього накопиченого екологічного досвіду наступним поколінням і всім тим людям, які здатні нести відповідальність за майбутність планетарної цивілізації.

Потреба школи в нових педагогічних кадрах, здатних до активного і творчого пошуку в напрямі екологічного виховання учнів, актуалізує проблеми, пов'язані з підготовкою учителя географії до реалізації еколого-освітнього потенціалу цієї дисципліни в школі.

Проблемам підготовки майбутнього вчителя, в тому числі й географії до екологічного виховання учнів присвячені роботи як вітчизняних, так і зарубіжних вчених (С. Алексєєв Н. Алтиннікова, Н. Баранський, К. Марков, Т. Васильєва, Н. Владіміров, А. Захлєбний, Е. Дзятковська, О. Колонькова, Л. Кондратова, Т. Константинова, Є. Копилець, А. Марченко, Н. Померанцева, Г. Пустовіт, Н. Пустовіт, О. Пруцакова, Л. Руденко, О. Тімець та ін.).

У контексті нашого дослідження розкриємо структуру підготовки майбутнього вчителя географії до екологічного виховання учнів.

Н. Владіміров відносить до складових компонентів підготовки майбутнього вчителя такі: мотиваційно-аксіологічний, гностичний, морально-емоційний і змістовно-діяльнісний [5, с. 43].

Дещо інша назва компонентів, але подібна характеристика структури підготовки майбутнього вчителя подана у дослідженні Г. Пустовіт. У ньому науковець вважає логічним виділення трьох основних компонентів: інтелектуального (знання, інтелектуальні уміння, практичні навички та їх застосування); емоційно-ціннісного (ціннісні орієнтації, переконання, екологічні ідеали); діяльнісно-практичного (практичні уміння й навички з вивчення проблем охорони природи, формування яких відбувається у навчально-виховному процесі [11, с. 65].

На наш погляд, найбільш повно структурні елементи підготовки до

професійної діяльності виділені М. Владіміровим [5].

Він виокремлює компоненти, які можна застосувати і у підготовці майбутнього вчителя до екологічного виховання учнів:

– мотиваційний (позитивне ставлення до професії, установки, інтереси, прагнення займатися педагогічною діяльністю й інші досить стійкі професійні мотиви);

– орієнтаційний (знання, уявлення про особливості, умови професійної діяльності, вимоги до особистості, погляди, переконання, принципи, готовність діяти відповідно до них);

– операційний (володіння способами і прийомами професійної діяльності, необхідними знаннями, вміннями, навичками; професійна спрямованість уваги, сприйняття, уявлення, уяви, мислення; педагогічні здібності, дії і прийоми, необхідні вчителю для успішного здійснення професійної діяльності);

– вольовий (почуття, вольові процеси, що забезпечують успішність протікання і результативність діяльності педагога: емоційний тонус, емоційна сприйнятливість, цілеспрямованість, самовладання, наполегливість, ініціативність, рішучість, самоконтроль, самостійність, самокритичність);

– оціночний (самооцінка своєї професійної підготовленості і відповідність процесу вирішення професійних завдань оптимальним трудовим прикладам);

– психофізіологічний (властивості і здібності, що забезпечують вчителю високу працездатність у виконанні професійних функцій).

Але слід зазначити, що вищезгадана структура підготовки не розкриває всіх компонентів і змістовну сторону цього складного феномена. Здатність людини до професійно-педагогічних суджень і професійних почуттів не може розглядатися ізольовано від становлення діяльнісного ставлення особистості до обраної професії. Саме діяльнісна сторона підготовки не отримала відображення в наведеній вище структурі та її змісті.

На наш погляд, підготовка до екологічного виховання як складне особистісне утворення формується станом внутрішнього світу особистості – емоційно-чуттєвою, інтелектуальною, вольовою сферами і виражається у відповідних уміннях і навичках.

Для розв'язання задач сучасного етапу розвитку екологічного виховання, в структурі його змісту А. Захлєбний, Н. Пустовіт та ін. виділяють наступні компоненти: пізнавальний, нормативний, ціннісний, і діяльнісний [6; 13]. А. Захлєбний, Е. Дзятковська крім того розділяють ціннісний компонент на ціннісний і емоційно-естетичний, що обумовлено значною роллю емоційно-естетичних переживань в розвитку особистості. Виділення ними нормативного компоненту в якості самостійного змісту екологічного виховання обумовлено важливим значенням правового

аспекту в екологічному вихованні учнів. Особливо це актуально сьогодні, в умовах розбудови правового громадянського суспільства в країні [6, с. 156].

Даний набір компонентів підготовки майбутнього вчителя до екологічного виховання учнів, на нашу думку, достатній і необхідний під час організації професійної підготовки студентів, але недосконалий для підготовки майбутніх учителів географії.

Аналіз наступних класифікацій науковців значно наближає нас до тих компонентів, які ми вважаємо оптимальними у структурі підготовки майбутнього вчителя географії до екологічного виховання учнів.

У структурі еколого-методичної підготовки майбутнього вчителя А. Марченко виділяє такі компоненти:

1) мотиваційний, що відображає систему внутрішніх спонукань до еколого-виховної діяльності, переконаність в необхідності формування екологічної культури для розвитку власної особистості і особистості школяра, пошук сенсу еколого-педагогічної діяльності;

2) змістовний, що відображає систему предметних, методичних і психолого-педагогічних знань, які утворюють комплексне наукове уявлення про цілісний процес формування екологічної культури;

3) операційний, що характеризує ступінь практичного володіння вчителем системою засобів і наявність у нього особистого досвіду формування екологічної культури школярів [9, с. 74].

Компоненти, які є наближеними до нашого розуміння структури майбутнього вчителя, виокремлює О. Тімець. Автор виділяє такі компоненти у підготовці вчителя географії: мотиваційно-цільовий, який забезпечує спрямованість подальших особистісно-професійних перетворень; змістовий, що вможливлює поповнення системи спеціальних знань про структуру індивідуальності педагога та механізми його професійного саморозвитку; операційний, який дає змогу оволодіти способами та прийомами професійного самодослідження й самовдосконалення; інтеграційний, що сприяє створенню єдиної картини професійної індивідуальності педагога, відтворює певний етап професійного розвитку [12].

Для оцінки структури підготовки до екологічного виховання Н. Алтиннікова обрала мотиваційний, інформаційний і діяльнісний компоненти та вважає, що:

– мотиваційний передбачає зацікавленість екологічним вихованням, потреба в якісному його здійсненні, прагненні досягти успіху в розробці програмного і навчально-методичного матеріалу, що сприяє реалізації задач екологічного виховання, а також ціннісні екологічні орієнтації;

– інформаційний включає в себе: знання основних понять і законів екології; широкий природничо-науковий світогляд; знання змісту, цілей і задач екологічного виховання, форм і методів організації урочної і

позаурочної роботи з даної проблеми;

– діяльнісний характеризується: уміннями застосовувати екологічні знання на практиці, уміннями у відборі змісту екологічної спрямованості, використанням форм і методів екологічного виховання, плануванням педагогічної діяльності відповідно віковим і психофізіологічним особливостям школярів [2].

На основі розгляду основних компонентів професійної діяльності вчителя (мотиваційно-ціннісного, когнітивного (змістового) і діяльнісного (технологічного)) в дослідженні С. Алексеєва доведено, що ефективність професійної діяльності вчителя визначається як рівнем професійної діяльності за окремими компонентами, так і за умов їх спільної когнітивно-діяльнісної, мотиваційно-ціннісно-діяльнісної, мотиваціно-ціннісно-когнітивної взаємодії [1].

Виокремлені компоненти підготовки визначають наявність у майбутнього вчителя системи еколого-педагогічних знань і умінь, образу структури еколого-педагогічних дій, операцій та постійної спрямованості свідомості на їх виконання; включають в себе установки на усвідомлення еколого-педагогічних цілей і завдань, моделі ймовірнісної поведінки щодо їх виконання, визначення умов, технологій еколого-педагогічної діяльності.

Аналіз різних підходів до класифікації компонентів підготовки майбутнього вчителя до екологічного виховання учнів показав, що як правило, вченими виділяється три чи чотири блоки особистісних якостей, що забезпечують структуру відповідної підготовки як професійної якості особистості. Змістове наповнення блоків є близьким по суті у різних авторів і відповідає структурі педагогічної діяльності.

Наведені вище аргументи дали нам можливість визначити прийнятну для нашого дослідження структуру підготовки майбутніх учителів до екологічного виховання учнів, яка включає такі обов'язкові якості: відповідну спрямованість особистості вчителя, що характеризується рівнем мотиваційної готовності; професійну придатність вчителя, яка визначається рівнем розвитку професійно важливих для реалізації екологічного виховання якостей; професійно-екологічну готовність, яка виявляється через рівень розвитку відповідних знань, умінь і навичок.

На цій основі нами виділено такі компоненти підготовки майбутнього вчителя географії до екологічного виховання учнів: мотиваційно-ціннісний, когнітивно-інформаційний та діяльнісно-операційний.

Найбільш важливим компонентом підготовки майбутнього вчителя географії до екологічного виховання учнів стає мотиваційно-ціннісний компонент, оскільки саме він створює умови для формування «Я-концепції», що не нав'язується особистості «ззовні», а визначається самою особистістю.

Саме цей компонент Є. Копилець вважає важливим для формування в молоді ціннісних орієнтацій на збереження природи, гармонійну взаємо-

дію з природою, уміння екологічно виваженої взаємодії з довкіллям, що співвідноситься із Державним стандартом базової і повної середньої освіти, у якому саме такі ціннісні орієнтації є одним з головних завдань вивчення географії як складової освітньої галузі «Природознавство» [8, с. 5].

Аналіз філософської та психолого-педагогічної літератури (С. Франк, В. Ясвін, В. Сухомлинський, І. Бех, Г. Пустовіт та ін.) дає підстави для висновку, що саме цінності є основою виховання особистості.

Мотиваційно-ціннісний компонент підготовки майбутнього вчителя до екологічного виховання учнів, на думку Н. Владімірова, передбачає глибоке розуміння педагогом цінності природи для людини і суспільства: господарської, економічної, політичної, гігієнічної, пізнавальної, естетичної, моральної, розвиваючої та ін.; усвідомлення самоцінності природи; ціннісні екологічні орієнтації; ціннісні педагогічні, освітні та виховні орієнтації педагога; і, звичайно ж, особисту установку на отримання та реалізацію екологічних знань, умінь і навичок, що також виражається в активній життєвій позиції, інтересі студента до екологічної проблематики, його схильності займатися природоохоронною діяльністю, небайдужість до неї, бажання домогтися в ній успіху і залучити до неї інших [5].

Із цінностями тісно пов'язані мотиви, які є стимуляторами тієї чи іншої діяльності.

На думку Н. Померанцевої, під час аналізу власних мотивів і вміння робити вибір у студентів відбувається інтеріоризація гуманістичних цінностей, що становлять основу суб'єкт-суб'єктної взаємодії. В процесі навчання ці цінності переходять у внутрішній план, перетворюючись в індивідуальні смисли студентів, а саме сфера індивідуальних смислів є джерелом розвитку професійної активності і мотивації [10].

Основою мотиваційно-ціннісного компонента Н. Владіміров, Т. Константинова визначають професійну екологічну спрямованість особистості, в якій можна виділити наступні домінуючі мотиви: переконаність в необхідності збереження природного середовища як найважливішої цінності суспільства; переконання в необхідності забезпечення екологічної вихованості учня як цілісної якості особистості; усвідомлення особистої причетності до справи формування екологічної вихованості, почуття відповідальності за його результати [5; 7].

Отже, мотиваційно-ціннісний компонент підготовки майбутнього вчителя до екологічного виховання учнів утворений сукупністю соціальних, екосоціальних, психологічних та педагогічних цінностей, створених людством і включених в цілісний процес екологічного виховання на сучасному етапі розвитку освіти та тісно пов'язаний з мотивацією, яка не тільки визначає актуальність здійснюваної діяльності, а й перспективу її розвитку в бажаному напрямі або перенесення на інші галузі. Мотиваційно-ціннісний компонент підготовки формується більш успішно,

якщо у студента розвинена позитивна мотивація засвоєння еколого-педагогічних знань і умінь, розвитку відповідної діяльності.

Розвиток мотиваційно-ціннісного компонента підготовки майбутнього вчителя географії до екологічного виховання учнів обумовлюється змістом екологічних знань, умінь і навичок, які отримав студент під час вивчення географічних дисциплін, тобто когнітивно-інформаційним компонентом досліджуваного процесу.

Ядром підготовки майбутнього вчителя до екологічного виховання учнів є система теоретичних знань досить високого рівня узагальненості, що забезпечує науково обґрунтоване їх застосування і широкий перенос у відповідні педагогічні ситуації. Тобто знання повинні бути не прагматичними і вузьспеціалізованими, а методологічно важливими, довготривалими та інваріатними [4, с. 53].

Важливою групою еколого-педагогічних знань є знання наукових основ екології, екологічних проблем сучасності (глобальних, національних, регіональних, місцевих), охорони природи, що дають педагогу всебічне уявлення про взаємодію людини, суспільства і навколишнього середовища.

Нам імпонує думка Н. Померанцевої про те, що домінуючим фактором процесу підготовки майбутнього вчителя до екологічного виховання є інтеграція природничо-наукового і гуманітарного знання. Оскільки саме вона дозволяє поєднати дискурсивне знання про світ з його чуттєвим образом. Чим глибше їх взаємодія, тим більше можливостей сформувати свідоме особистісно-ціннісне ставлення до світу [10, с. 93].

Крім того синтез природничо-наукових і гуманітарних знань дозволяє сформувати уявлення про єдину картину світу, про єдину систему «природа – суспільство – людина». У руслі проблеми нашого дослідження, одним з напрямів підготовки майбутнього вчителя географії є формування в нього інтегрованої системи знань і міждисциплінарного мислення.

Діяльнісно-операційний компонент підготовки є сукупністю різноманітних видів і способів діяльності, спрямованих на формування у студентів пізнавальних і практичних умінь і навичок екологічного характеру, розвиток вольових якостей, а також потреб і вмінь виявляти активність у вирішенні екологічних проблем. Чільне місце серед них займають вміння приймати екологічно виважені рішення, передбачати можливі для довкілля наслідки діяльності, поєднувати власні життєві інтереси з сучасним перспективним станом довкілля. «Критерієм виміру, домінуючим фактором будь-яких дій щодо довкілля виступає екологічний імператив» [13, с. 28].

Результатом сформованого діяльнісно-операційного компоненту А. Захлєбний, Е. Дзятковська виділяє такі уміння і навички: організаційні, проектні, моделювання, прогнозування, системного аналізу, планування, творчого і критичного мислення; прогностичні – передбачення еколо-

гічних ризиків, посильне завчасне їх попередження на основі принципу обережності; рефлексія і оцінка результатів варіантів діяльності, що пропонується педагогом; пошук варіантів розв'язання екологічних проблем [6, с. 156].

Як наслідок сказаного, Н. Померанцева вважає результатом підготовки майбутнього вчителя до екологічного виховання учнів сформованість умінь з організації виховної діяльності учнів з міжпредметною системою екологічних знань, які мають вироблятися в процесі формування загальнопедагогічних умінь учителя: організаційних, орієнтаційних, розвиваючих, інформаційних, комунікативних, конструктивних, мобілізаційних, дослідницьких [10, с. 113]. Під час формування екологічних знань ці вміння набувають специфічної спрямованості.

Такі екологічні уміння є важливими у майбутніх учителів географії, які в майбутньому стають натхненниками дітей на добрі справи зі збереження довкілля, стимулюючи мотиваційну основу для практичних дій.

У нашому дослідженні виходимо з того, що діяльнісно-операційний компонент підготовки майбутнього вчителя до екологічного виховання учнів включає вміння творчо застосовувати на практиці способи і прийоми природоохоронної діяльності, реалізовувати екологічні знання, давати об'єктивну оцінку власним професійним можливостям, застосовувати різноманітні технології, форми і методи екологічного виховання та оперативно реагувати на інноваційні процеси в екологічному вихованні.

Діяльнісно-операційний компонент підготовки майбутніх учителів географії, на думку Т. Константинової, передбачає сформованість у студентів педвузів професійних умінь, спрямованих на використання засобів краєзнавства у формуванні екологічної культури школярів і передбачає оволодіння студентами комплексом професійно-педагогічних умінь і практичних дій, такими як інтелектуальні, організаційні, інформаційні, конструктивні, комунікативні, контрольно-гностичні [7].

М. Баранський до переліку вмінь учителя географії зараховує «педагогічну мову, креслення карт, ескізне малювання, виготовлення наочних посібників, проведення шкільних екскурсій і організацію шкільного краєзнавства» [3].

Виділені нами компоненти підготовки знаходяться в тісній взаємодії, утворюючи цілісну динамічну систему, яка відповідає основним проявам професійно-педагогічної діяльності педагога у напрямі здійснення екологічного виховання учнів.

Отже, структура підготовки майбутнього вчителя до екологічного виховання учнів, як уже зазначалося, включає мотиваційно-ціннісний, когнітивно-інформаційний та діяльнісно-операційний компоненти. У процесі їх формування розвивається активність особистості майбутнього педагога, відбувається накопичення досвіду творчої еколого-педагогічної, природоохоронної діяльності, підвищується рівень його самостійності в

діяльності, особистість мобілізується на виконання поставлених цілей і задач у студентів, розширюється науковий, екологічний кругозір, підвищується відповідальність майбутнього педагога за результати своєї діяльності.

Перспективу подальших досліджень вбачаємо у розкритті сутності кожного компонента підготовки майбутнього вчителя до екологічного виховання учнів та розробці показників і критеріїв, що відображають зміст кожного компонента.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Алексеев С. В. Теоретические основы и методика экологической подготовки учителя в системе постдипломного образования : автореф дис. на соиск. ученой степени докт. пед наук / С. В. Алексеев. – С.-П., 1998. – 44 с.
2. Алтынникова Н. В. Подготовка студентов педагогического колледжа к экологическому воспитанию младших школьников : автореф. дис. на сосиск. наук, степени канд. пед наук : спец. 13.00.08. «Теория методика проф. обр.» / Н. В. Алтынникова. – Барнаул, 2008. – 20 с.
3. Баранский Н. Н. За профессиональные педагогические навыки / Н. Н. Баранский // Науч. Сборн. Московского филиала Геогр. Общества СССР. Сер. «Вопросы географии». / ред. кол. : Н. Н. Баранский, К. К. Марков, Э. М. Мурзаэв [и др.]. – М. : Гос. Изд-во геогр. лит-ры, 1951. – Ч. 25 «Высшее географ. образование» – С. 168–196.
4. Васильева Т. В. Проблемы модернизации подготовки специалистов в области экологического образования / Васильева Т. В. // Модернизация современного образования: к экологической компетентности – через экологическую деятельность : материалы V Всероссийского научно-методического семинара (8–12 ноября 2006 г., Санкт-Петербург). – Спб. : Крисмас+, 2006. – С. 53–57.
5. Владимиров Н. М. Формирование готовности будущих учителей к экологическому воспитанию школьников : дис. ... кандидата пед. наук : 13.00.08 / Владимиров Николай Михайлович. – Сургут, 2004. – 240 с.
6. Захлебний А. Н. Развитие общего экологического образования в России на современном этапе / А. Н. Захлебный. Э. Н. Дзятковская // Россия в окружающем мире – 2008. Устойчивое развитие: экология, политика, экономика: Аналитический ежегодник / отв. ред. Н. Н. Марфенина, С. А. Степанова. – М. : Изд-во МНЭПУ, 2008. – 328 с.
7. Константинова Т. В. Подготовка будущего учителя географии к формированию экологической культуры школьников средствами краеведения : автреф дис. на соиск. ученой степени канд. пед. наук : спец. 13.00.08 «Теория и методика профессионального образования» / Т. В. Константинова. – Калуга, 2004. – 21 с.

8. Копилець Є. В. Виховання екологічних ціннісних орієнтацій підлітків у процесі вивчення загальної географії : дис. … кандидата пед. наук : 13.00.07 / Копилець Євгеній Вікторович. – Полтава, 2012. – 259 с.
9. Марченко А. А. Эколого-методическая подготовка учителя географии : дис. … кандидата пед. наук : 13.00.08 / Марченко Алла Александровна. – Москва, 2002. – 193 с.
10. Померанцева Н. Г. Подготовка студентов педагогических вузов Франции к экологическому воспитанию школьников: дис. … кандидата пед. наук : 13.00.01 / Померанцева Надежда Геннадиевна. – Москва, 2003. – 180 с.
11. Пустовіт Г. П. Теоретико-методичні основи екологічної освіти і виховання учнів 1–9 класів у позашкільних навчальних закладах : монографія / Пустовіт Г. П. – К. – Луганськ : Альма-матер, 2004. – 540 с.
12. Тімець О. В. Теорія і практика формування фахової компетентності майбутнього вчителя географії у процесі професійної підготовки : дис. … доктора пед. наук : 13.00.04 / Тімець Оксана Володимирівна. – Умань, 2011. – 487 с.
13. Формування екологічної компетентності школярів : наук.-метод. посібник / Н. А. Пустовіт, О. Л. Пруцакова, Л. Д. Руденко, О. О. Колонькова. – К. : Педагогічна думка, 2008. – 64 с.